

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Over het 'kritisch' toepassen van 'zuivere' theorieën: enige kanttekeningen bij J.W. Nobels analyse van Morgenthau realistische theorie van internationale politiek

Lieshout, R.H.

Citation

Lieshout, R. H. (1985). Over het 'kritisch' toepassen van 'zuivere' theorieën: enige kanttekeningen bij J.W. Nobels analyse van Morgenthau realistische theorie van internationale politiek. *Acta Politica*, 20: 1985(4), 451-464. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452563>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452563>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Literatuur

- Aarts, K., en G. de Leeuw (1984), *Macht aan en in de deelraden*. Een onderzoek naar de implicaties van schaal, gebiedsbegrenzing en restzeteltoekenning bij Binnen-gemeentelijke Decentralisatie in Amsterdam. Vakgroep Bestuurskunde, FSW-A, Amsterdam.
- Bergman, E.F. (1975), *Modern political geography*. Dubugne, Iowa.
- Gebiedsindeling (1982), *Nota Gebiedsindeling Gemeente Amsterdam*, juni 1982.
- Gudgin, G., & P.J. Taylor (1979), *Seats, votes and the spatial organization of elections*. London.
- Johnston, R.J. (1979), *Political, electoral and spatial systems*. An essay in political geography. Oxford.
- Jong, P. de, C. Sprenger & F. van Veen (1984), 'On extreme values of Moran's I and Geary's C', *Geographical Analysis*, Vol. 16, no. 1 (Jan. 1984), p. 17-24.
- Lijphart, A. (1985), 'The field of electoral systems research: A critical survey', *Electoral Studies*, Vol. 4, no. 1, p. 3-14.
- Ontwerp (1980), *Eindrapport van 20 oktober 1980 van de Werkgroep herziening Gemeentewet (commissie Van Kinschot)* Den Haag.
- Pouvoirs (1985), *La Représentation Proportionnelle*. Pouvoirs 32, Paris.
- Rae, D.W. (1967, 1971 (revised edition)), *The political consequences of electoral laws*. New Haven.
- Schmidt, O. (1981a), Three methods for the analysis of ecological data. Paper, ECPR, Lancaster.
- Schmidt, O. (1981b), De l'utilité des coefficients d'autocorrélation en analyse écologique. Paper, IFDO-IASSIST, Grenoble.
- Schmidt, O., & F.J. van Veen (1981), 'The Graph Definition and Analysis Package GRADAP as a Tool for Computing Autocorrelation Coefficients', Paper, presented at the Joint Sessions of Workshops of the ECPR, Florence, Italy.
- Taylor, P.J., & R.J. Johnston (1979), *Geography of Elections*. Harmondsworth.
- Voordracht (1981), Proef met Binnengemeentelijke Decentralisatie en Deconcentratie in Noord en Osdorp (raadsvoordracht). *Gemeentebld*, afd. 1, 1333-1476. Gemeente Amsterdam, verschenen 8 mei 1981.

Literatuur

Over het 'kritisch' toepassen van 'zuivere' theorieën

Enige kanttekeningen bij J.W. Nobels analyse van Morgenthau realistische theorie van internationale politiek

R.H. Lieshout

Het boek *Politics among nations* van Hans Morgenthau geldt als één van de klassiekers op het gebied van de leer der internationale betrekkingen. Zonder twijfel niet – zoals uit het navolgende mag blijken – omdat dit boek nu een toonbeeld zou zijn van gedegen empirische wetenschapsbeoefening, maar omdat het, precies zoals E.H. Carrs *The twenty years' crisis*, hardnekkige misverstanden analyseert en aan de kaak stelt die het denken over en het bestuderen van de internationale politiek ernstig belemmeren. Bijvoorbeeld, dat de relaties tussen mensen 'in werkelijkheid' harmonieus van aard zouden zijn, maar dat deze harmonie van belangen voor de mensheid verborgen blijft ten gevolge van de machinaties van een groep samenzweerders (waarbij overigens beide auteurs ten onrechte Adam Smith als de geestelijk vader van deze doctrine kenmerken); dat een rationeel debat over de voor- en nadelen van een bepaalde (buitenlandse) politiek zou kunnen worden vervangen door een beroep op de publieke opinie; en dat machtsrelaties zouden kunnen worden genegeerd, dan wel uitgebannen. Bovendien heeft Morgenthau boek nog de, zeker in dit ahistorische tijdsgewricht, grote verdienste een historisch perspectief te bieden, dat tevens duidelijk kan maken dat goede bedoelingen en grootse gebaren nogal eens lelijk willen uitpakken.

Deze didactische overwegingen zijn uiteraard irrelevant wanneer men wil achterhalen of Morgenthau *realistische theorie van internationale politiek* kan worden beschouwd als een empirische theorie. Dat wil zeggen: als een stelsel van uitspraken over waarneembare verschijnselen dat niet innerlijk tegenstrijdig is en waaruit uitspraken kunnen worden afgeleid die in tegenspraak kunnen zijn met mogelijke uitspraken over waarneembare verschijnselen. Kortom, doorstaat de theorie van Morgenthau de door hemzelf geformuleerde: '... dual test ... is the theory consistent with the facts and within itself?'¹

J.W. Nobel heeft recentelijk een poging ondernomen te onderzoeken of de realistische theorie inderdaad een confrontatie met de wet van de uitgesloten derde en met de feiten weet te doorstaan. Althans, zo vat ik zijn

ambitie op de theorie te beoordelen aan de hand van het 'criterium van empirische geldigheid', dan wel op haar 'intrinsieke waarde' (Nobel heeft met zijn studie nog meer voor, hier kom ik nog op terug)². Of deze poging als geslaagd kan worden beschouwd en de conclusies die aan mijn bevindingen kunnen worden verbonden, vormen de aanleiding voor de onderhavige beschouwing. Maar voordat ik hier nader op inga, wil ik eerst enige detailkwesies bespreken, niet dan na de auteur van harte te hebben gecompimenteerd met de titel van zijn studie: *De utopie van het realisme*.

Nobel heeft zijn boek ingedeeld in 'theoretische hoofdstukken', waarin hij de 'zuivere' theorie bespreekt, en 'toegepaste hoofdstukken'. De laatste behandelen de ontwikkelingen in het denken van Morgenthau in relatie tot de concrete vraagstukken van de eigentijdse politiek gedurende de jaren vijftig en zestig. Zij geven een treffend overzicht van het verwarde en verwarrende redeneren dat zo typerend is voor het werk van Hans Morgenthau, óók voor zijn *Politics among nations*. Zij laten goed zien – alhoewel me dit niet Nobels bedoeling lijkt – hoe weinig de empirische sociale wetenschappen de politicus en de polemist te bieden hebben. Zeer helder is ook Nobels uiteenzetting van het 'realistisch perspectief' in hoofdstuk II. De 'toegepaste hoofdstukken' geven zeker de door Nobel uit didactisch oogpunt zo noodzakelijk geachte aanvulling op *Politics among nations*, dat niet met zijn tijd zou zijn meegegaan³.

Ik wil echter niet verhelen dat ik me regelmatig heb geërgerd aan Nobels gekunstelde woordgebruik ('in het zog van de Vietnam-oorlog', 'de Sovjet-presentie op Cuba'), dat regelmatig leidt tot woorden die zelfs de laatste druk van Van Dale niet hebben gehaald (om er een paar te noemen: 'machtsbalans', 'machtsthese', 'oorlogssysteem' en 'wereldbalans'), of tot een verkeerd gebruik van woorden (zoals 'contentieus', dat volgens dezelfde Van Dale niet de betekenis heeft van 'omstreden', en 'insisteren' waar 'insisteren op' wordt bedoeld). Curieus is dan nog dat Nobel zelfs een verwerpelijk gebruik uit de sportjournalistiek overneemt, zodat we nu naast 'een Crujff' tevens beschikken over 'een Kennan' en 'een Kissinger'.

Jammer is het bovendien dat Nobel wat betreft het notenapparaat niet dezelfde zorgvuldigheid heeft betracht als bij het citeren van de verschillende auteurs. Zo ontbreken de noten 27 tot en met 32 bij hoofdstuk II, terwijl bij dit zelfde hoofdstuk de verwijzingen naar Spykman in noten 35 en 36 niet volledig of foutief zijn, ontbreekt noot 49 bij hoofdstuk III en de noten 25 tot en met 42 bij hoofdstuk IV.

Tevens wil ik nog wel kwijt dat het op zijn minst opmerkelijk is te noemen dat de auteur op p. 109 weet te melden dat de hervormingen die werden doorgevoerd in de Sovjetunie na de dood van Stalin: '... een einde

bereidden aan de politiestaat'⁴. Nog afgezien van het foutieve Nederlands, het vereist enige soepelheid van geest de Sovjetunie na 1953 niet als een politiestaat te beschouwen.

Meer fundamenteel is het punt dat Nobel het als één van zijn grootste bezwaren ziet tegen Morgenthau's theorie, dat deze strikt genomen niet zou kunnen worden getoetst aan de feiten. Hij bezweert de lezer verscheidene malen dat de realistische theorie zich zou onttrekken aan een 'rigoureuze toetsing aan de feiten', omdat zij zou zijn gefundeerd in de 'geschiedenis in haar totaliteit'⁵. Welke argumenten voert Nobel aan ter adstructie van zijn stellingname? Het antwoord moet, verrassend genoeg, luiden: 'geen', tenzij men twee zinsnedes uit twee citaten uit *Politics among nations*, die niet expliciet met deze kwestie in verband worden gebracht, als zodanig zou willen opvatten. De ene luidt dan: 'We assume that statesmen think and act in terms of interest defined as power, and the evidence of history bears that assumption out'; en de andere: 'This school, then [de realistische; RHL] sees in a system of checks and balances a universal principle for all pluralist societies. It appeals to historic precedent rather than to abstract principles ...'⁶. [Mijn cursivering; RHL.] Mijns inziens wordt hier toch wel heel veel opgehangen aan twee opmerkingen die ook een stuk 'onschuldiger' zouden kunnen worden geïnterpreteerd, bijvoorbeeld in de zin van: 'Zover ik – Hans Morgenthau – op de hoogte ben van de geschiedenis, klopt mijn theorie met de feiten'. En in die zin valt er op Morgenthau's opmerkingen weinig aan te merken.

Ook Nobels kritiek dat Morgenthau voorbeelden ter illustratie van de doeltreffendheid van de realistische theorie niet altijd overtuigen⁷, lijdt aan het euvel dat de bewijsvoering voor deze stellingname, op zijn zachtst gezegd, nogal mager is. Welgeteld één voorbeeld wordt ter staving door Nobel aangevoerd en dat voorbeeld is bepaald niet overtuigend⁸.

Ik zal nu overgaan tot een bespreking van Nobels beschouwingen aangaande de vraag of Morgenthau's realistische theorie de door Morgenthau zelf geformuleerde 'dubbele toets' weet te doorstaan. Is de realistische theorie van internationale politiek een empirische theorie? In zijn 'theoretische hoofdstukken' ontwikkelt Nobel in dit verband een aantal punten van kritiek op de theorie die, vanuit kentheoretisch oogpunt, geen stand kunnen houden (voor de goede orde merk ik nu reeds op dat Morgenthau vrijwel dezelfde fouten maakt). Nobels rechtvaardiging voor de keuze van zijn onderwerp heeft hier alles mee te maken. Nobel stelt dat hij het werk van Morgenthau heeft bestudeerd omdat de laatste een 'bijzondere plaats' toekomt in de rij van realistische denkers, aangezien hij het realistische gedachtengoed heeft uitgewerkt in een 'theorie', en omdat Morgenthau de

'grote verdienste' heeft gehad dat: '... hij zijn theoretische concepten toepaste ...'⁹ [Cursivering in het origineel; RHL.] Deze rechtvaardiging geeft aanleiding tot vier vragen, die ik in de volgende paragrafen aan de orde wil stellen en die nauw met elkaar zijn verbonden: (1) heeft Morgenthau een theorie geformuleerd die gerekend kan worden tot de 'context of justification?'; (2) is het bezwaarlijk wanneer de centrale axioma's van een empirische theorie metafysisch blijken te zijn, met andere woorden: dat deze axioma's niet kunnen worden weersproken door een mogelijke uitspraak over de waarneembare verschijnselen waarvoor de theorie pretendeert een verklaring te geven?; (3) kan een 'rationele' theorie een 'irrationele' werkelijkheid verklaren, of is een dergelijke onderneming, zoals Nobel stelt 'zelf paradoxaal'?¹⁰; (4) hoe groot is de 'logische inhoud' van een empirische theorie en wat voor consequenties heeft dit voor het toepassen van 'zuivere theorieën'?

In het licht van de conclusies die ik naar aanleiding van mijn bespreking van deze vier vragen zal trekken, zal ik, ter afsluiting, ingaan op wat Nobel heeft genoemd: 'het criterium van de praktische strekking van de theorie', wat volgens hem zoveel wil zeggen als: '... of de praktische strekking van de theorie aanvaardbaar is in die zin dat zij overeenkomt met onze gevoelens omtrent wat een goede dan wel een slechte theorie is'¹¹. Een kwestie die Hans Morgenthau eveneens na aan het hart lag, getuige ook zijn *Scientific man vs. power politics*. Meer toegespitst: behoort de empirische wetenschapper te streven naar de waarheid, of is het zo gesteld, zoals Hans Morgenthau het onder woorden heeft gebracht, dat: 'He who can do no more than discern truth from falsehood, errs even where he knows ...'. Behoort de empirische wetenschapper te streven naar een 'system of morally determined scientific knowledge'?¹²

Een theorie (metafysisch dan wel empirisch) maakt dan en alleen dan deel uit van de 'context of justification' wanneer deze, na te zijn onderzocht met behulp van de 'wet van het uitsluiten van een contradictie', intern consistent blijkt te zijn. Deze opmerking mag door vele sociale wetenschappers worden afgedaan als een platitide, tegelijkertijd is het echter zo gesteld dat vrijwel geen van hen de conclusie aanvaardt – met name omdat deze te 'streng' zou zijn – die uit deze constatering zou moeten worden getrokken, te weten dat een dergelijk onderzoek slechts mogelijk is wanneer de onderzoeker zijn theorie onderbrengt in een axiomatisch stelsel van uitspraken. Ook Morgenthau heeft deze consequentie niet willen aanvaarden en zich niet de moeite getroost zijn theorie te 'axiomatiseren'. Sterker nog, de ontwerper van de 'dubbele toets' heeft gemeend in het voorwoord bij de vierde druk van *Politics among nations* te moeten waarschuwen voor het gevaar van een al te grote nadruk op de consistentie van verklaringen,

omdat dit ten koste zou gaan van een theoretisch begrip van de werkelijkheid¹³. Morgenthau heeft zich blijkbaar niet gerealiseerd dat zijn theoretische inzichten voor anderen wel verborgen moesten blijven – wat ongeveer het laatste is wat hij beoogde (zie ook hieronder) – wanneer deze niet intersubjectief overdraagbaar zijn, anders gezegd: wanneer zijn inzichten, standpunten, geen onderwerp kunnen zijn van een rationele discussie, aangezien niet duidelijk kan worden waarmee deze in tegenspraak zouden kunnen zijn en waarmee niet.

Het is opmerkelijk dat wetenschappers als Morgenthau en Nobel, die ieder voor zich zo de nadruk leggen op de betrokkenheid die de onderzoeker van internationale betrekkingen zou moeten hebben bij de vraagstukken van oorlog en vrede, niet onderkennen dat de dreiging met of het daadwerkelijk gebruik van geweld bij de oplossing van problemen slechts kan worden teruggedrongen (en zeker niet uitgebannen zoals utopisten menen!), wanneer men bereid is elkaars standpunten ten aanzien van de oplossing van die problemen te onderwerpen aan een rationele discussie en dat dit uiteindelijk neerkomt op het kunnen axiomatiseren van die standpunten. Omdat anders de deelnemers aan deze discussie een vrijbrief zouden hebben zich te onttrekken aan iedere conclusie die hun niet welgevallig is. Ook morele principes moeten kunnen worden verdedigd met argumenten die kunnen worden onderzocht met behulp van de wet van de uitgesloten derde en de verkondiger van die principes – vooropgesteld dat hij het gebruik van geweld afwijst – mag zich niet verschuilen achter, ongetwijfeld hoogstaande, maar niet intersubjectief overdraagbare, gevoelens. [Het is in dit verband opmerkelijk te noemen dat het tot het einde van de jaren zestig gebruikelijk was een (kritisch) geloof in de rede af te doen met een verwijzing naar het duistere karakter van onze emoties, maar dat nu, in het 'tijdperk van en sentimentalisme', de nadruk wordt gelegd op de 'zuiverheid' van onze gevoelens; RHL.] Dit geldt uiteraard ook voor degenen die hun standpunt rechtvaardigen met een beroep op 'De Rede'. De rede kan niet meer zijn dan een instrument, dat kan worden gebruikt om problemen op te lossen. Zij verschaft geen 'zekere' basis van waaruit alle problemen kunnen worden opgelost¹⁴.

Hoe dit ook zij, mijn antwoord op de eerste vraag luidt dat, alleen al omdat de theorie niet zodanig is geformuleerd dat ze uitsluitel zou kunnen geven over mogelijke uitspraken over waarneembare verschijnselen waarmee ze in strijd zou kunnen zijn, de realistische theorie van internationale politiek niet kan worden gerekend tot de 'context of justification'. Het bovenstaande antwoord lijkt op het eerste gezicht overeen te stemmen met Nobels constatering dat Morgenthau's 'formele theorie', zoals ontwikkeld in *Politics among nations*¹, op zichzelf geen uitsluitel geeft¹⁵. Maar Nobel

doelt niet op het ontbreken van een consistent axiomatisch systeem, wanneer hij stelt dat: '... een toetsing van de theorie in strikte zin is uitgesloten'¹⁶. Nobels verwijt geldt het metafysisch karakter van de centrale assumpties van de realistische theorie. Het lijkt alsof zij door geen 'ervaringsfeit' kunnen worden ontkracht¹⁷. Of, zoals hij het ook formuleert: 'Nu en dan beweegt de theorie zich op de rand van de tautologie, zo, waar Morgenthau poogt zijn machtstheorie per definitie te bewijzen'¹⁸.

Dit nu is een 'klassiek' verwijt dat, sinds bisschop Berkeley Newton voor de voeten wierp dat 'zwaartekracht' als verklaringprincipe een 'occult' karakter had, door menig denker tegen empirische theorieën is ingebracht. Vooral die theorie moet het ontgelden, die tracht het gedrag van individuen en de sociale gevolgen daarvan te verklaren door te stellen dat de individuele keuze van gedragsalternatieven afhangt van de relatieve nuttigheden die het individu toekent aan de hem subjectief ter beschikking staande gedragsalternatieven. Welke verklaring kan worden opgevat als een meer abstracte formulering van Morgenthau's centrale axioma, dat stelt dat mensen hun belangen, gedefinieerd in termen van macht, nastreven (wat Nobel overigens als een conservatieve gedachte beschouwt!)¹⁹. Gelijk zovele critici van deze benadering al hebben weten te bedenken: 'welke mogelijke uitspraak over menselijk gedrag zou dat axioma kunnen verwerpen?' Waarop het antwoord inderdaad is: 'geen'. Echter, dit houdt zeker geen diskwalificatie in van deze benadering. Men vergeet dat de vraag naar de 'empirische fundering' van de centrale axioma's van een empirische theorie, het 'principe van verklaren', slechts kan leiden tot een oneindige regressie, of een cirkelredenering. De 'harde kern' van een empirische theorie (onderzoeksprogramma), zoals Lakatos het geheel van centrale axioma's heeft genoemd²⁰, is 'boterzacht'. Wanneer men tracht te verklaren waarom de dingen zijn zoals ze zijn, dan zal men onvermijdelijk meerdere zaken moeten aannemen die zelf niet kunnen worden getoetst. Daarom ook kan een empirische verklaring worden gezien als een verklaring van het 'bekende' (het waar te nemen gedrag) met behulp van het 'onbekende' (het principe van verklaren).

Dit impliceert bovendien dat het geen relevant verwijt is, zoals Nobel denkt, dat aan de kern van Morgenthau's theorie niet valt te tornen. Die axioma's vormen nu juist zijn principe van verklaren en kunnen niet anders dan – onnauwkeurig gezegd – 'per definitie' waar zijn en niet door de werkelijkheid worden ontkracht²¹. Toetsing van dit principe houdt in dat men nieuwe axioma's invoert, zogenaamde existentiële assumpties (uitspraken over de relevante initiële condities), waaruit, te zamen met dit principe, uitspraken over de werkelijkheid kunnen worden afgeleid, die in tegenspraak kunnen zijn met mogelijke uitspraken over de werkelijkheid.

Iets waartoe, zoals Nobel terecht opmerkt, Morgenthau geen enkele poging heeft ondernomen²².

In de laatste alinea van zijn boek formuleert Nobel nogmaals een van de centrale stellingen in zijn betoog, namelijk dat: 'Politics among nations' was gebaseerd op een tweeledige bewering: dat de internationale politiek *in wezen* rationeel was; en dat de internationale politiek *in feite* (in haar moderne verschijningsvorm) irrationeel was²³. [Cursivering in het origineel; RHL.] Het is met behulp van deze constructie dat Nobel tracht duidelijk te maken hoe het komt dat Morgenthau regelmatig: '... het dualisme van waarden en feiten met de voeten trad'²⁴. Immers, in het licht van deze interpretatie valt het te begrijpen dat Morgenthau zijn theorie niet gebruikte: '... als verklarend instrument, maar als kritisch instrument. De theorie behelsde een ideaal, een model van rationeel gedrag, waaraan de werkelijkheid niet beantwoordde'²⁵. Tevens wordt zo duidelijk hoe het komt dat het 'maar al te vaak' onmogelijk is om vast te stellen of Morgenthau's uitspraken op basis van de realistische theorie nu: '... betrekking hebben op een feitelijk historisch gegeven dan wel op een ideaal van politiek dat hij eveneens in zijn theorie wilde beschrijven'²⁶.

Helaas staft Nobel zijn stellingname opnieuw slechts met een enkel citaat, dat bovendien, precies als in het geval van de 'totaliteit van de historische ervaring', ook anders kan worden gelezen. Waarbij ik wel wil aantekenen dat ook in deze kwestie Morgenthau's taalgebruik verre van helder is en dat ook hier een 'strengere' wijze van redeneren veel misverstanden zou hebben kunnen voorkomen. Daarnaast acht ik het niet onmogelijk dat Morgenthau door middel van zijn duistere formulering heeft getracht zijn ambivalentie te verbergen ten aanzien van de onderneming een 'rationele' verklaring te geven voor 'irrationele' verschijnselen. Maar juist deze onzekerheid had Nobel moeten aansporen tot grote voorzichtigheid in zijn conclusies, maar hier is geen sprake van: keer op keer en zonder enige terughoudendheid wordt op basis van dit citaat gesproken van Morgenthau's begrip van 'essentiële' realiteit²⁷.

Het betreft Morgenthau's opmerking dat het politieke realisme: '... knows that political reality is replete with contingencies and points to the typical influences they exert upon foreign policy. Yet it shares with all social theory they need, for the sake of theoretical understanding, to stress the rational elements of political reality; for it is these rational elements that make reality intelligible for theory'²⁸. Nogmaals, Morgenthau's taalgebruik geeft alle ruimte voor misverstanden, met name ten aanzien van de status van de 'rationele elementen van de werkelijkheid', waarvan niet duidelijk wordt of deze nu 'in wezen' rationeel zijn, dan wel in

het licht van zijn 'rationele' theorie, maar toch zou ik willen pleiten voor een andere interpretatie van het citaat. In de zin dat het de, op zich correcte, erkenning bevat dat een empirische theorie nimmer de 'totale' werkelijkheid kan omvatten, dat altijd bepaalde zaken als irrelevant zullen worden uitgesloten, en dat dienovereenkomstig 'toeval' kan worden opgevat als al datgene dat de theorie niet kan verklaren. Dit is dan de prijs die men zal moeten betalen, wil men de werkelijkheid kunnen begrijpen. Slechts door weg te laten wordt het mogelijk: '... [to infuse] rational order into the subject matter of politics, and thus [to make] the theoretical understanding of politics possible'²⁹.

Het bovenstaande sluit vanzelfsprekend aan bij het beroemde gezegde van Kant – geïnspireerd door Humes al even beroemde verhandeling over 'knowledge and probability' – dat: '... der Verstand schöpft seine Gesetze... nicht aus der Natur, sondern schreibt sie dieser vor'³⁰. Met andere woorden: mensen zijn 'theoretische' wezens, zij trachten voortdurend de werkelijkheid een structuur op te leggen, wanorde op te heffen. Deze pogingen zijn niet paradoxaal, zij vormen de enige wijze waarop men kan overleven. Nog daargelaten dat Kants uitspraak tevens impliceert dat het theoretisch karakter van onze waarnemingen het onmogelijk maakt te achterhalen of de werkelijkheid nu 'werkelijk' rationeel of irrationeel zou zijn.

Het zal duidelijk zijn dat men bij deze pogingen te overleven graag zou beschikken over 'goede' theorieën, dat wil zeggen, theorieën die veel over de werkelijkheid vertellen (een grote informatieve inhoud hebben) en die nog niet zijn weerlegd. Het is vanuit dit perspectief dat Morgenthau zijn realistische theorie voorhoudt aan staatslieden, politici, ambtenaren en andere geïnteresseerden in de buitenlandse politiek. Morgenthau meent te weten waarom internationale betrekkingen zich ontwikkelen zoals zij zich ontwikkelen, en in zijn werk geeft hij de argumenten en de voorbeelden die anderen duidelijk moeten maken waarom het verstandig is zijn theorie te aanvaarden en daarnaar te handelen. Hierin ligt het normatieve aspect van zijn werk – waarvan hij nimmer een geheim heeft gemaakt – maar het lijkt me moeilijk vol te houden dat dit betekent dat Morgenthau het 'dualisme van waarden en feiten' met voeten heeft getreden³¹.

Dit brengt me bij het punt van de toepasbaarheid van empirische theorieën. Hierover merkt Nobel op dat Morgenthau's kritische toepassing van zijn realistische theorie heeft geleid tot een zodanige verscheidenheid aan oordelen, dat men zou: '... kunnen concluderen dat de theoretische reflectie van het realisme zo weinig uitsluitend geeft dat zij onbeduidend is'³². Zoals hiervoor al is betoogd, is dit verwijt zeker terecht, maar op andere gronden

dan Nobel aanvoert. Doordat de realistische theorie van internationale politiek niet is geformuleerd als een consistent axiomatisch stelsel van uitspraken, geeft ze geen uitsluitend over mogelijke uitspraken over waarneembare verschijnselen waarmee ze in tegenspraak zou kunnen zijn. Nobel doelt echter op iets dat ook tegen een empirische theorie zou kunnen worden – en wordt – ingebracht. Namelijk dat: '... het niet duidelijk is welke conclusies er uit volgen ...'³³.

Maar ook dit kan niet worden opgevat als een diskwalificatie van een empirische theorie. Uit mijn opmerkingen over het belang van theorieën met een zo groot mogelijke informatieve inhoud kan worden afgeleid dat we empirische theorieën zullen prefereren die in strikt universele termen zijn gesteld, boven 'specifieke' theorieën, die slechts geldig zijn voor een eindig aantal waarneembare verschijnselen, aangezien de eerste ons oneindig meer over de werkelijkheid vertellen. Tegelijkertijd houdt de strikte universaliteit van empirische theorieën echter in, dat aan dergelijke theorieën een oneindig aantal 'concrete invullingen' kan worden gegeven, zodat het altijd onmogelijk is te overzien welke conclusies 'in de praktijk' uit een theorie kunnen volgen. Met andere woorden: de logische inhoud van een in strikt universele termen gestelde empirische theorie is oneindig groot. Er zal een oneindig grote hoeveelheid mogelijke uitspraken over waarneembare verschijnselen kunnen worden geformuleerd die door de theorie wordt toegestaan. Daarnaast is het zo gesteld dat een oneindig aantal existentiële assumpties kan worden ingevoerd. Het blijkt dat het met de taak van de empirische wetenschapper precies zo is gesteld als met die van de staatsman, zoals die door Edmund Burke werd geformuleerd, te weten dat hij: '... has a number of circumstances [de initiële condities; RHL] to combine with the general ideas [het principe van verklaren; RHL], and to take into his consideration. Circumstances are infinite, are infinitely combined ...'³⁴.

Houdt dit nu in dat een empirische theorie 'onbeduidend' is, zoals Nobel vreest? Zeker niet, getuige ook F. A. Hayeks opmerkingen ten aanzien van de theorie van evolutie door middel van natuurlijke selectie: 'The theory as such, as is true of all theories, describes merely a range of possibilities. In doing this it excludes other conceivable courses of events and thus can be falsified. Its empirical content consists in what it forbids. [...] The range of what is permitted by the theory is undeniably wide. Yet one could also argue that it is only the limitation of our imagination which prevents us from being more aware of how much greater is the range of the prohibited ...'³⁵. Bovendien, deze negatieve kennis kan uitermate nuttig zijn: '... the information that I will find no water on a certain journey may indeed be more important than most positive statements about what I will find'³⁶.

Anders geformuleerd: een empirische theorie vertelt meer over de werkelijkheid (heeft een grotere informatieve inhoud) naar mate deze meer mogelijke uitspraken over waarneembare verschijnselen verbiedt. Dit is als het ware het 'normatieve' element van falsificeerbare uitspraken: de natuur, de sociale werkelijkheid, 'mag' zich (in het licht van de theorie) op een bepaalde manier niet gedragen. Wanneer dan toch de 'verboden' verschijnselen worden waargenomen, dan kan de theorie als gefalsificeerd worden beschouwd.

Welke consequenties heeft dit voor de toepassing van empirische theorieën? In de eerste plaats dat men die theorie zou moeten toepassen die de grootste informatieve inhoud blijkt te hebben en, in het geval er sprake zou zijn van twee of meer elkaar uitsluitende theorieën die uitspraken doen over dezelfde klasse van waarneembare verschijnselen, dat men dan de voorkeur behoort te geven aan de theorie die de strengste toetsen heeft doorstaan. Een situatie die zich overigens op het moment naar mijn weten niet voordoet in de sociale wetenschappen. Sinds jaar en dag beschikt men daar over niet meer dan één empirische theorie, en wel de theorie die ervan uitgaat dat de waarschijnlijkheid dat een individu een bepaald gedragsalternatief zal kiezen uit de hem subjectief ter beschikking staande gedragsalternatieven, afhangt van het relatieve nut dat door hem aan het gedragsalternatief wordt toegekend (toegegeven: vele sociale wetenschappers zijn zich er niet van bewust dat zij dit verklaringsprincipe hanteren, en wanneer zij zich ervan bewust zijn dan wordt het op de meest verschillende wijzen geformuleerd). In de tweede plaats houdt dit in dat de empirische wetenschapper uitermate terughoudend moet zijn met het doen van 'positieve' beleidsaanbevelingen op basis van een empirische theorie. Immers: de informatieve inhoud van een theorie bestaat uit wat ze verbiedt en niet uit wat ze toestaat. De 'kritische' toepassing van empirische theorieën, die Nobel zo hoog in het vaandel voert, zou er dan (in het geval van de internationale politiek) voornamelijk op neerkomen te onderzoeken of de betrokkenen de uit de theorie af te leiden verboden niet overtreden en als dit het geval blijkt te zijn, deze praktijk aan de kaak te stellen.

Door te streven naar verklaringen voor waarneembare verschijnselen die deel uitmaken van de 'context of justification', door verklaringen te willen opstellen die onderwerp kunnen zijn van een rationele discussie, maakt de empirische wetenschapper een morele keuze (of hij zich hiervan bewust is, is een geheel andere kwestie). Zijn streven naar de waarheid met behulp van intersubjectief overdraagbare argumenten impliceert dat hij gelooft dat (empirische) problemen moeten worden opgelost met behulp van de rede en niet door middel van de dreiging met of het daadwerkelijk gebruik

van geweld, en in deze zin is empirische kennis 'moreel gedetermineerd'.

Het mag echter duidelijk zijn dat Morgenthau en ook Nobel meer willen. Zo stelt Nobel dat: 'Het criterium van goede wetenschap is niet succes, maar zoals Morgenthau terecht zegt, "waarheid"'. Waarop hij laat volgen: 'Het gaat in de wetenschap om meer dan de vaststelling van partiële empirisch gefundeerde verbanden. Goede wetenschap moet ook een geïntegreerde visie ontwikkelen op mens en maatschappij, waarin feiten en waarden hun plaats hebben'³⁷. Dit is een non sequitur. Het is niet meer dan een bezweringsformule, die nimmer uit het streven naar waarheid zou kunnen worden afgeleid. Bovendien bergt het naar aanleiding van deze doelstelling geformuleerde 'criterium van de praktische strekking' grote gevaren in zich – althans, wanneer men tracht het gebruik van geweld terug te dringen. Vanuit dit laatste oogpunt dient men bij de bestudering van het vraagstuk van oorlog en vrede gebruik te maken van een empirische theorie met een zo groot mogelijke empirische inhoud, die liefst vele strenge toetsen heeft doorstaan. Uit deze theorie kan dan worden afgeleid wat 'men' (of 'de staat') beter niet kan doen en het is dan niet meer dan verstandig, wanneer men daar behoefte aan heeft, er bij politici, ambtenaren en andere geïnteresseerden in de buitenlandse politiek op aan te dringen de buitenlandse politiek op deze 'negatieve' kennis af te stemmen (wat overigens politici en ambtenaren nog een oneindig grote 'beleidsruimte' laat). En het laatste dat men wel zou mogen doen is een buitenlandse politiek die in overeenstemming is met de theorie, af te wijzen met een beroep op intersubjectief niet overdraagbare *gevoelens* omtrent wat een goede dan wel een slechte politiek zou zijn. Omdat in dat geval de sluisen wijd worden opengezet voor een ongelimiteerd gebruik van geweld.

Voor het streven naar het terugdringen van de dreiging met en het daadwerkelijk gebruik van geweld bij de oplossing van problemen geldt precies hetzelfde als voor het streven naar waarheid. Het ideaal is onbereikbaar, maar het kan, met behulp van de rede, wel worden benaderd.

Noten

1. Hans Morgenthau, *Politics among nations* (New York 1948, 1978 edn.), 3.
2. Zie: J.W. Nobel, *De utopie van het realisme* (Amsterdam 1985), 6 & 188.
3. Zie Nobel (1985), 60 & 62.
4. Nobel (1985), 109.
5. Zie: Nobel (1985), 43, 46, 170 & 180.
6. Nobel (1985), 37 & 36-37.
7. Zie: Nobel (1985), 43 & 180.
8. Nobel haalt met betrekking tot de 'empirische fundering' Barrington Moores

kritiek aan op de eerste editie van *Politics among nations*, te weten dat: 'Sociologen zouden zich ergeren aan "the author's device of substituting an apt quotation – preferably from an author dead at least a hundred years – for rigorous proof"'. Nobels voorbeeld dat de realistische theorie historisch geen stand kan houden, betreft dan Morgenthau's behandeling van de voorgenomen Brits-Franse interventie in de Russisch-Finse oorlog. Maar dit blijkt echt een kwestie van de pot die de ketel verwijt dat deze zwart ziet! Precies op dezelfde wijze als Morgenthau doet Nobel een beroep op de geschiedenis om de opmerkingen van de eerste over deze zaak te weerleggen. In plaats van de resultaten te presenteren van een gedegen bronnenonderzoek, volstaat Nobel met twee citaten, in dit geval van Churchill, een auteur die dan nog wel geen honderd jaar dood is, maar in ieder geval geruime tijd. Bovendien tonen Nobels tegenargumenten op basis van deze citaten hoogstens aan dat in de Britse overwegingen ten aanzien van het wel of niet uitvoeren van de interventie 'realistische' argumenten mede een rol speelden en niet, zoals hij zelf graag wil, dat: '... deze interventie dus op heel realistische overwegingen [was] gebaseerd'. Het zou zorgvuldiger zijn geweest wanneer Nobel had volstaan met een opmerking in de zin dat hij, op grond van zijn kennis van de geschiedenis, op voorhand niet is overtuigd van de juistheid van één van Morgenthau's voorbeelden. Zie: Morgenthau (1948, 1978 edn.), 12-13 en Nobel (1985), 43-44.

9. Zie: Nobel (1985), 1 & 4, zie ook: Nobel (1985), 179.

10. Nobel (1985), 76.

11. Nobel (1985), 6-7.

12. Hans J. Morgenthau, *Scientific man vs. power politics* (Chicago 1946, 1965 edn.), 166.

13. Zie: Morgenthau (1948, 1978 edn.), xi-xii.

14. Zie: Karl R. Popper, *The open society and its enemies* (Princeton, 1971 edn.), II, 228-231.

15. Zie: Nobel (1985), 31.

16. Nobel (1985), 43.

17. Zie: Nobel (1985), 52.

18. Nobel (1985), 46.

19. Zie: Nobel (1985), 71.

20. Zie: Imre Lakatos, *Falsification and the methodology of scientific research programmes*, in: Lakatos, Imre, and Alan Musgrave (eds.), *Criticism and the growth of knowledge* (Cambridge 1970, 1974 edn.), 133.

21. Zie: Nobel (1985), 78.

22. Zie: Nobel (1985), 180. Opvallend is dan nog dat Nobel het als een bezwaar van Morgenthau's theorie ziet dat deze zo algemeen is gesteld dat alle sociale relaties daaronder vallen. Maar dit zou nu juist een compliment aan Morgenthau moeten zijn (vooropgesteld, natuurlijk, dat Morgenthau een empirische theorie zou hebben geformuleerd). Want, hoe algemener een theorie, hoe meer zaken zij beweert te verklaren, hoe meer ze ons vertelt over de werkelijkheid (hoe groter haar informatieve inhoud). Zie: Nobel (1985), 42.

23. Nobel (1985), 185.

24. Nobel (1985), 80.

25. Nobel (1985), 171.

26. Nobel (1985), 65.

27. Zie: Nobel (1985), 86, 87, 171, 179 & 185.

28. Nobel (1985), 78.

29. Morgenthau (1948, 1978 edn.), 5. Het is in dit verband jammer te noemen dat Nobel niet heeft opgemerkt dat Morgenthau's bezorgdheid over de Amerikaanse interventie in Vietnam hem uiteindelijk heeft doen twijfelen aan de verklarende kracht van zijn realistische theorie en dat Morgenthau in zijn wanhoop twee alinea's heeft toegevoegd aan *Politics among nations* – alinea's die uiteraard volstrekt niet vallen te rijmen met de rest van het boek – waarin hij suggereert dat mogelijkwijze zijn realistische theorie zou moeten worden vervangen door een 'tegentheorie van irrationele politiek', die wel in staat zou zijn een rationele orde aan te brengen in deze treurig stemmende aaneenschakeling van incompetentie, corruptie en willekeur. Zie: Morgenthau (1948, 1978 edn.), 8-9.

30. Immanuel Kant, *Prolegomena* (Berlijn, 1922 edn.), 72.

31. Het kan mijns inziens dan ook moeilijk worden volgehouden dat Morgenthau 'de beginnersfout' heeft gemaakt norm en feit door elkaar te halen. De door Nobel in dit verband met instemming aangehaalde kritiek van Robert Tucker laat slechts zien dat de laatste geen benul heeft van de status van 'wetten' die uit een theorie zouden kunnen worden afgeleid. Tucker meent blijkbaar dat deze een deterministisch wereldbeeld inhouden en dan wordt het inderdaad wat merkwaardig dat men toch in strijd met die wetten zou kunnen handelen (en waarom men überhaupt nog kritiek zou leveren, zoals Nobel opmerkt). Maar Morgenthau maakt deze beginnersfout niet. Dat Morgenthau een indeterministisch wereldbeeld heeft, mag onder meer blijken uit zijn kritiek op het 'sciënticisme' en het daarmee samenhangende determinisme, in *Scientific man vs. power politics*. Jammer is het dat Nobel in het door hem wel aangehaalde *Conjectures and refutations* heeft gemist dat Morgenthau, naar aanleiding van *Scientific man vs. power politics*, door Karl Popper wordt gebrandmerkt als een 'moderne irrationalist', die het 'politiek irrationalisme' zou prediken. Dit verwijt lijkt me ten onrechte. In het betreffende boek zet Morgenthau zich af tegen het 'naïef' of 'constructivistisch' rationalisme, dat door Morgenthau 'sciënticisme' wordt genoemd. Getuige ook het volgende citaat: 'The age of science misunderstands the nature of man in that it attributes to man's reason, in its relation to the social world, a power of knowledge and control which reason does not have'. Een passage die zo uit het werk van Popper (en van Hayek) zou kunnen komen. Evenals de volgende, ter verdediging van, wat Popper heeft genoemd het 'methodisch individualisme': 'It is always the individual who acts, either with reference to his own ends alone or with reference to the ends of others. The action of society, of the nation, or of any other collectivity, political or otherwise, as such has no empirical existence at all'. Zowel Morgenthau als Popper erkennen dat het irrationalisme aan het rationalisme voorafgaat. Beiden menen dat met behulp van de rede het gebruik van geweld kan worden teruggedrongen (ik heb er al op gewezen dat Morgenthau niet de vereiste conclusie uit dit standpunt trekt). Morgenthau's positie verschilt van die van Popper in die zin, dat de laatste de mogelijkheid onderkent van objectieve kennis, de wereld van de 'uitspraken-op-

zich', die kunnen worden onderzocht op hun onderlinge relaties zonder de 'bron' van deze uitspraken in de analyse te betrekken. Morgenthau wijst deze mogelijkheid van de hand. Grofweg gezegd is voor hem alle kennis belangenkennis. Dat deze stellingname uiteindelijk inhoudt dat oplossingen voor problemen, zoals het vraagstuk van oorlog en vrede, niet rationeel kunnen worden bediscussieerd, lijkt Morgenthau zich niet te hebben gerealiseerd. Zie: Nobel (1985), 80 & 71, Morgenthau (1946, 1965 edn.), 123-136, 204, 168, 187 & 154-155, en Popper, Karl R., *Conjectures and refutations: the growth of scientific knowledge* (New York 1962, 1968 edn.), 340-341.

32. Nobel (1985), 28.

33. Nobel (1985), 88.

34. Geciteerd in: Morgenthau (1946, 1965 edn.), 220. Morgenthau doelt op hetzelfde wanneer hij opmerkt: '... what one can say in an original way about foreign policy is extremely limited. You can apply the basic principles to new situations, but essentially one says the same thing all over again in a different geographic, political, and military context'. Zie: Nobel (1985), 172.

35. F.A. Hayek, *Studies in philosophy, politics and economics* (Londen 1967), 32-33.

36. Hayek (1967), 10.

37. Nobel (1985), 83.

Literatuur

The search for theory X

Grahame Lock

Naar aanleiding van: D. Parfit, **Reasons and Persons**, Clarendon Press, Oxford 1984, xv + 543 p.

Derek Parfit (Fellow of All Souls College, Oxford) has recently published a thick and dense work on *Reasons and Persons*¹ which has been greeted as perhaps the 'greatest work of substantive moral philosophy in the utilitarian tradition' in the past century.² The object of the book is a double one: the theory of rationality (what does one have good reason to do?) and ethics (what ought one to do?). These are topics of importance to political science and political theory.

There exists a theory of rationality which holds that it is rational for each person to act so as to maximize either his own interest or the satisfaction of his own desires. By 'interest' or 'desires' can be further understood either present interest/desires of future interest/desires.

The distinction between interest and desire is fundamental here. One can, even though one desires one's own good, also desire things which conflict with one's own good – say, smoking cigarettes. One can therefore desire not only what is not in one's own objective interest, but even what is not in one's subjectively perceived interest. Will it then be *irrational* to allow such a desire any weight? The answer to this question will help determine what kind of theory of rationality one adopts.

The distinction between present and future interest or desire is just as decisive. Someone's present interest may be perceived to lie in earning more money. But this may require an investment of time and nerves which leads to stress, bad health and premature invalidity. Does the problem lie in such cases in a simple misperception by someone of his true interest, or is it rather a matter of a more or less conscious bias towards the present? Both are real possibilities. Is it rational to act on such a bias towards the present? Is it irrational to be less concerned with the prospect of falling ill in 30 years' time than with that of falling ill today?